

Ahti Valkonen

Jälkimaterialistinen arvokumous nuorliberaalien periaateohjelmissa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten nuorisoradikaali liikehdintä on tutkimuskirjallisuuden perusteella jaettavissa kolmeen vaiheeseen: 1960-luvun antiautoritaariseen alkuvaiheeseen, 1960- ja 1970-lukujen vaihteen autoritaarisproletaariseen käänteeseen ja 1970-luvun jälkipuolen ekologisvaihtoehdotseeseen. Ronald Inglehart on tarjonnut liikehdinnän selittäjäksi ns. hiljaista ”jälkimaterialistista” arvokumousta. ”Jälkimaterialismilla” Inglehart tarkoittaa itseilmaisun ja -ohjautuvuuden sekä elämänlaadun aineettomien osatekijöiden korostamista ja perinteisesti vallinneilla ”materialistisilla” arvoilla taas oman aineellisen ja fyysisen turvallisuuden sekä taloudellisen tehokkuuden maksimointia. Länsimaiden jälkiteollistuminen poiki ennennäkemättömän suosion jälkimaterialistisille arvoille etenkin rauhan ja talouskasvun aikana kasvaneiden nuorten ikäluokkien parissa. Uusien jälkimaterialististen äänestäjäkuntien tarpeisiin vastaamaan syntyi Herbert Kitscheltin hahmottelemia ns. vasemmistoliberaareja puolueita sekä vastaavanlaisia perinteisten vasemmisto- ja keskustapuolueiden siipiä. Kirjoittajan väitöskirjaprojektiin pohjautuvassa tieteellisessä artikkelissa havainnollistetaan jälkimaterialistisen arvokumouksen kolmivaiheista etenemisprosessia aiemmassa tutkimuksessa vähemmälle huomiolle jääneen Liberaalisen Kansanpuolueen ja sen edeltäjän nuoriso- ja opiskelijasiiven, eli nuorliberaalien esimerkeitä kautta. Esitys rakentuu suhteuttamalla arkistosta löytyvien periaate- tai yleistasoisten ohjelmatekstien sisältö tutkimuskirjallisuudesta johdettuun yleiseen kontekstiin. Tarkastelun tulos tukee pääpiirteissään käsitystä jälkimaterialistisen arvokumouksen etenemisen kolmivaiheisuudesta. Arvokumous lähtee nuorliberaaleissa 1960-luvulla alkuvaiheessa johtaneiden vasemmistopuolueiden vastinejärjestöihin nähden jälkijunassa liikkeelle. 1970-luvun alkupuolella ovat nuorliberaalit muiden keskiryhmien ohella kuitenkin jo jälkimaterialistisuuden saralla radikaaleinta kärkeä autoritaarisproletaarisen käänteen jäädessä vasemmistoa lievemmäksi. Nuorliberaalien voidaan materialistisen sosialisti-porvari-ajan sivunnuttaneen EEC-vapaakauppasopimuksen vastustamisensa sekä vihreän liikkeen alkuhistoriaan liittyvien huomattavien henkilökytköstensä perusteella esittää menneen keskiryhmistä jälkimaterialistisuudessaan kaikkein pisimmälle.

Postwar youth radicalism divides into three research literature-based periods: the 1960's antiauthoritarianism, the late 1960's and early 1970's authoritarian-proletarian turn and the late 1970's eco-alternative turn. Ronald Inglehart interprets the radicalism as a silent "postmaterialist" revolution, defining "postmaterialism" as emphasis on self-expression and immaterial life quality aspects and traditional "materialist" values as maximising material and physical security. Western postindustrialisation engendered unprecedented support for postmaterialism especially amongst youths grown up under peace and prosperity. Left-libertarian parties and factions theorised by Herbert Kitschelt emerged to cater to new post-materialist electorates.

This dissertation-based article demonstrates the triphasic postmaterialist revolution using the underresearched Finnish Liberal Youth as an example. The presentation builds upon contextualising archived principle-level programs with the aid of research literature. The examination yields general support for the triphasic progression. Postmaterialism takes root in the Liberal Youth during the 1960's, though relatively late in comparison with the leftist fore-runners. The Young Liberals and other centrists do however take over the postmaterialist helm in the early 1970's, being less affected by the authoritarian-proletarian turn. The Young Liberals can be considered the pre-eminent postmaterialists given their opposition to EEC free trade sidelining the materialist capitalist-socialist cleavage and considerable links with the emerging green movement.

Liberalismi, jälkimaterialismi, postmaterialismi, vihreä liike, nuorisoradikalismi

Ahti Valkonen, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, ahti.k.valkonen@utu.fi, ahti.valkonen@hotmail.com

Jälkimaterialistisen arvokumouksen kolmivaiheinen eteneminen

Suunnilleen 1950- ja 1960-lukujen vaihteesta 1980-luvun alkupuolelle ulottuva ajanjakso tunnetaan länsimaisessa historiankirjoituksessa nuorisopainotteisesta radikaalista liikehdinnästä, jonka keskiössä olivat pasifismin, ydinase- ja -voimavastaisuuden, kehitysmäängelmien, ympäristö- ja kaupunkisuunnitteluongelmien, sukupuolten tasa-arvon ja vähemmistöoikeuksien sekä lähidemokratian (erityisesti koululaitoksessa) kaltaiset kysymykset. Liikehdinnästä on puhuttu muun muassa "uusvasemmistolaisuutena" ja "uusina" yhteiskunnallisina liikkeinä. Ajankuvassa korostuvat usein liikehdinnässä alku- ja keskivaiheissa vahvana näkyneet marxilaisvaikutteet.

Kirjoittaja on ajanjaksoa koskevaa suomalaista tutkimuskirjallisuutta seuraten päätenyt jaottelemaan sen kolmeen, koko läntiseen maailmaan löyhästi pätevään vaiheeseen. 1960-luvun alkupuolella ja puolivälissä nähtiin antiautoritaarisuuden eri ilmentymiin kiteytynyt alkuvaihe, jota on Suomessa kutsuttu ennen kaikkea "60-lukulaisuudeksi". Aluksi (etenkin suomenruotsalaisissa) liberaaleissa ylioppilas- ja kulttuuripiireissä ja sittemmin nuorten omissa yhden asian liikkeissä majoillut 60-lukulaisuus kanavoitui vuosikymmenen puolivälissä alkaen puolueiden – etupäässä sosiaalidemokraattien – opiskelija- ja nuorisoliittoihin sekä nuorison etujärjestöiksi muuttuneisiin koululais- ja opiskelijajärjestöihin. Tätä seurasi 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen ajoittunut, mm. Vietnamin sodan innoittama autoritaarisproletaarinen käänne, jolloin yhteiskunnan

taloudellISRakenteelliseen tarkasteluun ohjanneet marxilaisvaikutteet olivat huipussaan, ja aktivismi äityi useissa maissa ääriivasemmistolaisen terrorin tasolle. Suomi poikkesi tässä kohtaa yleisestä trendistä: täällä ainueksi nousivat lopulta maolaisten tai trotskilaisten pienryhmien sijaan parlamentaarisen kommunistipuolueen neuvostouskolliseen vähemmistösiipeen kytkeytyneet nuortaistolaiset, jotka olivat 1970-luvun alkupuolen nuorisopolitiikassa näkyvin ryhmä. 1970-luvun jälkipuolelta alkaen seurasi puolestaan ekologisvaihtoehtoinen käänne, jonka myötä marxilaisvaikutus heikkeni. Suomessa vaihe tunnetaan 1960-luvun lopulla alkaneen ympäristöherätyksen kiihtymisen ja lopulta uuden vihreän puolueen poikineen vaihtoehtoliikchedinnän aikana.¹

Sosiologi ja politiikan tutkija Ronald Inglehart on selittänyt sotien jälkeistä nuoriso- ja opiskelijapainotteista radikaaliliikchedintää ns. hiljaisella ”jälkimaterialistisella” arvokumouksella. ”Jälkimaterialismilla” Inglehart tarkoittaa laveasti itseilmaisun ja -ohjautuvuuden sekä elämänlaadun aineettomien osatekijöiden korostamista, siinä missä hän käsittää perinteisesti vallinneet ”materialistiset” arvot oman aineellisen ja fyysisen turvallisuuden sekä taloudellisen tehokkuuden maksimoimisen painottamiseksi. Länsimaiden toisen maailmansodan jälkeinen jälkiteollistuminen poiki ennennäkemättömän suuren suosion jälkimaterialistisille arvoille. Näin oli etenkin sotien kauhuja suoraan kokemattomien, rauhan ja yleisen talouskasvun aikana kasvaneiden sekä suhteessa ennennäkemättömän korkeasti koulutettujen ja viestintäteknologian kehityksen myötä tiedostaneempien nuorten kohdalla. Arvokumousta ei pyörtänyt edes 1970-luvun energiakriisin länsimaailmaan aiheuttama talouslama.²

Inglehartin arvokumoukseen kytkeytyy myös politiikan tutkija Herbert Kitscheltin vasemmistolibertaaristen puolueiden käsite. Puolueyhmä syntyi 1950-luvun lopulta lähtien vastaamaan ”vasemmistolibertaarien”, eli jälkimaterialistisia arvoja kannattaneiden ja perinteistä luokkaäänestämissä mallia rikkoneiden ”uuskeskiluokkaisten” äänestäjäkuntien tarpeisiin. Kitschelt laskee vasemmistolibertaaripuolueisiin kuuluviksi niin varhaisemmat sosialistilähtöiset uusvasemmistopuolueet kuin myöhemmät vihreät puolueet. Jälkimaterialistisiipiä syntyi myös useisiin materialistienemmistöisiin vasemmistolaissosialistisiin ja keskustalaisliberaaleihin puolueisiin. Oikeistolaiskonservatiiviset puolueet taas yleisesti hylkivät jälkimaterialismia.³

Vaikka Inglehartin jälkimaterialistisen arvokumouksen teesi onkin saanut osakseen varsin laajamittaista hyväksyntää, on sitä myös kritisoitu. Inglehart on hengenheimolaisineen vastannut niin käsitteistönsä käyttökelpoisuutta kuin arvokumouksen voimakkuutta, syitä ja koko olemassaoloa koskevaan kritiikkiin. Tämän artikkelin käsittelemän ajanjakson tapahtumien havainnollistamiseen Inglehartin teesi ja käsitteet tarjoavat kuitenkin hyödyllisen teoreettisen viitekehyksen ja analyysivälineen.⁴

Jälkimaterialismi kattaa edellä kuvaillun nuorisoliikchedinnän teemoista lähes kaikki. Poikkeuksen muodostaa 1960- ja 1970-lukujen vaihteen autoritaarisproletaarinen käänne, sen vallankumousromantiikka ja kiinnittyminen marxilaiseen materialistiseen historiakäsitykseen. Selitys löytyy uusvasemmistolaisuuden käsitteestä. Jälkimaterialismi kanavoitui länsimaissa alkuvaiheessa helposti yhteiskuntakritiikissä hallinneen marxilaisperinteen vuoksi uusvasemmistona, jonka sisälle syntyi kuitenkin myös vastakkaisia, talousjärjestelmäkeskeisiä ja jopa autoritaarisia marxilaistulkintoja. Jälkimaterialismi ja uusvasemmistolaisuus onkin nähtävä merkittävältä osin päällekkäisinä, mutta pohjimmiltaan erillisinä ilmiöinä. Niiden välinen korrelaatio alkoi sittemmin 1970-luvun loppupuolen kiihtyvän ympäristöherätyksen oloissa jälleen vahvistumaan uusvasemmistopuolueiden omaksuessa myöhempien, puhtaammin jälkimaterialististen vihreiden puolueiden kanssa pitkälti yhteneväisen agendan.⁵

Inglehartin arvokumousta Suomeen sovellettaessa on huomioitava yhtäältä maan suhteellinen taloudellinen jälkeenjääneisyys ja toisaalta kehityksen riipeys: Suomi muuttui maatalousvaltaisesta maasta teollisuusvaltaiseksi vasta 1960-luvulla, mutta palveluvaltaistui jo 1980-luvun alkupuolella. Jälkimaterialismi ilmeni näin ollen Suomen oloissa 1970-luvun loppupuolelle asti verrattain maltillisena, jopa vaillinaisena. Esa Konttinen on jakanut Suomessa 1960-luvulla alkaneen liikehdinnän modernistisiin (materialistisempiin) 60-lukulaisuuteen ja 1970-luvun alun puoluepolitisoituneeseen vaiheeseen sekä 1970- ja 1980-luvun vaihteen antimodernistisempaan (jälkimaterialistisempaan) vaihtoehtoliikehdintään. Modernisaation perustekijöihin eli talouskasvuun, teollistumiseen, välineelliseen tieteeseen ja teknologiaan, rationaaliseen suunnitteluun ja valtion vahvistumiseen luottanut edistysusko jatkui vahvana hyvinvointivaltion rakennustalkoot päättäneeseen 1970-luvun jälkipuolen lamaan asti. Sen liepeillä ilmeni nuorempien sukupolvien parissa jälkimaterialistisiksi luonnehdittavia reunahuomautuksia, jotka sittemmin laventuivat vaihtoehtoliikehdinnässä kokonaisvaltaisemmaksi modernistismaterialistisen edistyksen kritiikiksi.⁶

Tämän kirjoittajan väitöskirjaprojektiin pohjautuvan artikkelin tarkoituksena on tarkastella, päteekö edellä kuvattu jälkimaterialistisen arvokumouksen kolmivaiheinen etenemisprosessi aiemmassa tutkimuksessa vähemmälle huomiolle jääneiden nuorliberaalien – Liberaalisen Kansanpuolueen (LKP) ja sitä edeltäneen Suomen Kansanpuolueen (KP) nuorisjärjestön Nuorten Suomalaisten Liiton/Liberaalisen Nuorisoliiton (NSL/LNL 1952–1983) sekä pitkälti päällekkäisen Liberaalisen ja Radikaalisen Opiskelijaliiton (LOL 1968–1982)⁷ – esimerkkitapauksien kohdalla. Lisäksi pohditaan, mitä uutta nuorliberaalien tarkastelu jälkimaterialistisen arvokumouksen etenemisestä kertoo. Tutkimuksen lähtökohdaksi on hyödynnetty nuorisoliiton arkistosta löytyviä periaate- ja yleistasoisia ohjelmatekstejä, joiden sisältöä on analysoitu ja verrattu aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta johdettavissa olevaan kolmiportaiseen etenemismalliin. Kokonaiskuvan saamiseksi on käytetty tarvittaessa myös muita arkistolähteitä.

5

Kansallistaloustalkoista 60-lukulaisen uusvasemmiston liepeille

Tässä artikkelin käsittelyosan ensimmäisessä luvussa tarkastellaan alkuun Nuorten Suomalaisten Liiton (NSL) nimellä kulkeneiden nuorliberaalien kolmea ensimmäistä periaateohjelmaa (1958, 1963 ja 1967) johdannossa hahmotellun jälkimaterialistisen arvokumouksen kolmivaiheisen etenemismallin ensimmäisen suomalaisvaiheen, eli 1960-luvun alkupuolen ja puolivälin, jälkimaterialistisia reunahuomautuksia sisältäneen, mutta yleisesti materialistisiin modernisaation perustekijöihin luottaneen 60-lukulaisuuden valossa. Pääargumenttina on, että 60-lukulainen varhaisjälkimaterialismi lyö nuorliberaaleissa lopullisesti läpi vuoden 1967 periaateohjelman myötä, eli hieman jälkijunassa.

NSL:n ensimmäisessä periaateohjelmassa vuodelta 1958 painottuivat selkeästi olemassaololtaan uhatun ja sotien jälkeen jälleenrakennetun kansallisvaltion kontekstin korostamat materialistiset arvot, joiden puitteissa liberaali yksilönvapaus ilmeni lähinnä yksilöllisten taipumusten kansalliseksi eduksi valjastamisen painoituksena. Yksilönvapaus alistettiin ohjelmassa tiukasti kansallisen kokonaisedun palvelemisesta, ”nuhteettomasta elämäntavasta” ja kristillisestä vakaumuksesta koostuneelle vastuulle. Poliittikaan osallistuminen nähtiin ohjelmassa kuvaavasti paitsi kansalaisoikeutena, myös moraalisen velvollisuutena. Materiaalisen eturyhmäpolitiikoinnin arvostelukin on nähtävä nationalismiin ja elintasokilpailussa jalkoihin jääneen keskiluokan aineellisen edunvalvonnan asiayhteydessä.⁸

Suomen kiihtyvän teollistumisen ja modernisaation aikaan sijoittuneessa NSL:n laajalaisemmassa toisessa periaateohjelmassa vuodelta 1963 ilmeni materialististen tehokkuuden ja kovan

turvallisuuden teesien rinnalla maltillisesti 60-lukulaisia varhaisjälkimaterialistisia suvaitsevaisuus-, universaalisuus- ja viihtyvyytäkökohtia. Esi-isiltä perintönä saatu vapaa ja kansanvaltainen, yksityisyritteliäisyyteen perustunut pohjoismainen yhteiskuntamuoto haluttiin säilyttää, joskin sille asetettiin nyttemmin myös laatuvaatimuksia. Sotien jälkeisiä kirjapolemiikkeja⁹ heijastaen edellytettiin vaalimaan yhdenvertaisuutta lain edessä vanhentunutta lainsäädäntöä ajanmukaistamalla. Kulttuurielämää oli tuettava sen vapautta sitomatta. Yksilön vastuu ilmaistiin nyt muiden kansalaisten oikeuksien kunnioittamisena ja yhteiskuntajärjestyksen toteutumisen valvomisena. Koulun haluttiin antavan demokratiakasvatusta yhteiskuntaopin opetuksen muodossa ja nuorisolle tuli uskoa enemmän vastuullisia yhteiskunnallisia tehtäviä.

Suomella katsottiin olleen mahdollisuudet yhä kohoavaan ja koko maahan ulottuvaan hyvinvointiin. Tarpeetonta keskittämistä oli vältettävä ja alueellista itsehallintoa lisättävä paikallistuntemuksen hyväksikäytön sekä myönteisen kilpailun edistämiseksi. Työviikkoa esitettiin lyhennettäväksi 40-tuntiseksi teknillistaloudellisen kehityksen salliessa, joskin lisääntyneen vapaa-ajan katsottiin asettaneen uusia velvollisuuksia erityisesti nuorisolle. Jokaiselle kansalaiselle haluttiin yhtäältä taata varallisuudesta, asuinpaikasta ja fyysisistä rajoitteista huolimatta oikeus koulutukseen sekä taloudelliseen ja sosiaaliseen turvallisuuteen, mutta sosiaalipolitiikan tuli toisaalta rohkaista yksilöä vastuunkantoon ja aloitteellisuuteen sekä ehkäistä sosiaalietuuksien väärinkäyttöä. Koululaitosta oli uudistettava siten, että oppilaat kykenisivät kyllin varhain erikoistumaan haluamalleen alalle ja jatko-opiskelun mahdollisuudet haluttiin turvata niin teoreettisen kuin käytännöllisen koulutuksen saaneille. Ulko- ja puolustuspolitiikan saralla edellytettiin Suomelta naapuriystävällisen puolueettomuuspolitiikan jatkamisen ohella kansainvälisen oikeusjärjestyksen kehittämistä pienten kansojen oikeuksien turvaamiseksi sekä YK:n kehittämistä maailmanrauhan takaavaksi yleisjärjestyksi. Ensimmäisen 60-lukulaisen yhden asian liikkeen, Sadankomitean perustamiseen samaisena vuonna innoittaneeseen aseistakieltäytymiseen otettiin ehdoton kanta: välttämättömään puolustuslaitokseen kielteisesti suhtautuneiden ei katsottu toimineen maan etujen mukaisesti ja NSL kannatti maanpuolustusajattelun ulottamista myös sotilaallisen maanpuolustuksen ulkopuolelle.¹⁰

6

60-lukulaisen varhaisjälkimaterialismin lopullinen läpimurto tapahtui vuonna 1967 hyväksytyt Pitkän tähtäimen Liberaalisen, Sosiaalisen ja Demokraattisen suunnitelman (”LSD-suunnitelma”) muodossa. Ohjelm uudistus ennakoiti nuorisoliiton kevään 1968 liittokokouksessa tapahtunutta ”hippieliikkeen” vallankehikasta ja nimenmuutosta Liberaaliseksi Nuorisoliitoksi (tuttavallisemmin ”nuorliberaaleiksi”). LSD-suunnitelma oli leimallisen 60-lukulainen yhdistelmä modernistista edistysuskosta ja varhaisjälkimaterialistisia reunahuomautuksia. Ensimmäinen ilmeni toistuvina viittaamisina suunnitteluun, tutkimustyöhön ja kasvatukseen ja jälkimmäiset aikaisten nuorison yhden asian liikkeiden agendoista tuttuja elämänlaatu-, osallistamis- ja eettisten kysymysten esille nostamisena sekä haluttomuutena samaistaa hyvinvointia kulutuksen kasvuun.¹¹

Ohjelmassa näkyi tietoisuus kehitysmaiden väestöräjähdyksestä ja huonoista elinehdoista, mihin oli puuttettava ”kansainvälisellä sosiaalipolitiikalla” sekä vahvistamalla YK:ta kansallisesta itsemääräämisoikeudesta tinkimällä ja mahdollistamalla maailmanrauhan ehtona nähty maailmantaloudellinen suunnittelu. Suomen tuli puolueettomuutensa rajoissa puolustaa ihmisoikeuksia, torjua kilpavarustelua, edistää niin yleistä aseistariisuntaa kuin pohjoismaista integraatiota sekä pyrkiä Länsi-Euroopan talousliitto EEC:n tullimuurin sisälle ja muihin läntisiin yhteistyöjärjestöihin.¹² Tässä yhteydessä on syytä tuoda esille myös vuoden 1970 ”yksilökeskeisen” turvallisuuspoliittisen ohjelman edustama jyrkkä kannanmuutos: aseellisen puolustuslaitoksen tarve asetettiin kyseenalaiseksi. Tasavertaiseksi puolustusmuodoksi esitettiin kehitettäväksi väkivallatonta siviilivastarintaa. Armeijan sisäistä henkeä oli demokratisoitava ja yhteis- tai ihmiskunnan hyväksi suoritettava siviilipalvelu

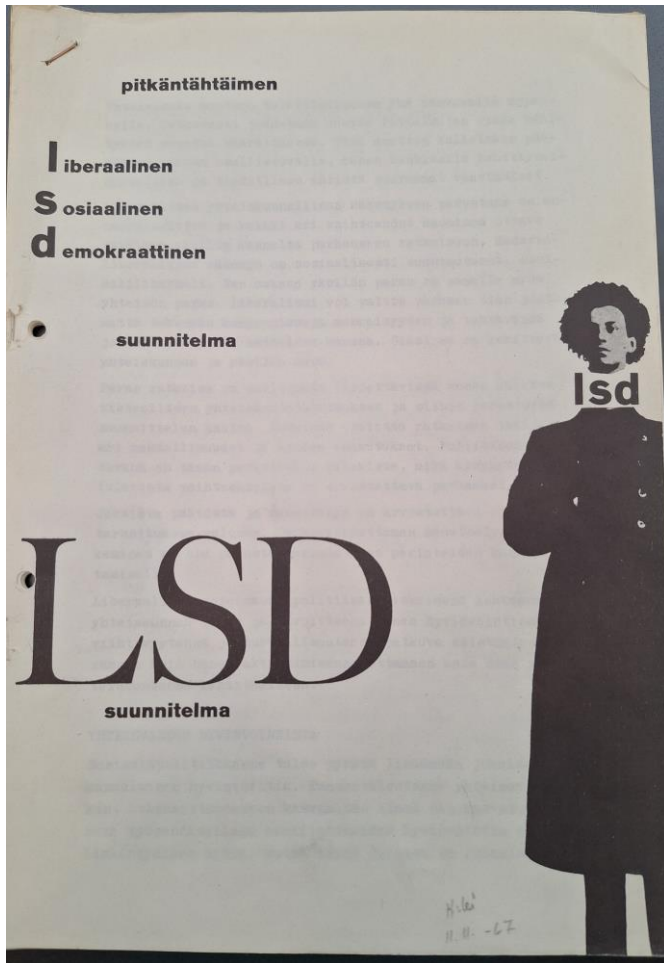
hyväksyttävä asepalvelun tasa-arvoiseksi vaihtoehdoksi. Aseellisesta palvelusta oli saatava kieltäytyä syvän yhteiskunnallisen, uskonnollisen tai eettisen vakaumuksen nimissä.¹³ Nuorliberaaleissa vaikutti 1960-luvun lopulta lähtien joitain sadankomitealaisaktiiveja.¹⁴

Kirjailija Hannu Salamaa vastaan käydyin jumalanpilkka-oikeudenkäynnin aikaisessa suunnitelman kirkkopolitiittisessa osuudessa todettiin ”valtionkirkkojen” uskonnonvapauden kanssa ristiriitainen etuoikeutettu asema, mikä haluttiin myös kirkkojen autonomisuuden nimissä purkaa. Kouluissa oli paikallaan uskonnon yleisen historian ja etiikan opetus tunnustuksellisuuden ja kirkkohistorian sijaan. Kulttuuri- ja viestintäpolitiikan saralla korostuivat taiteellinen sekä mielipiteen muodostamisen ja ilmaisun vapaus: tiedotusvälineiden keskittymistä vastustettiin, valtion radio- ja televisiomonopolia moitittiin yhteiskunnan pelkämästä kuvaamisesta kantaottavuuden kustannuksella ja sen demokraattisuutta epäiltiin, minkä lisäksi kannatettiin riippumattomien, esimerkiksi yliopistollisten radio- ja televisioasemien perustamista.¹⁵ Sukupuolten tasa-arvoa ajaneen Yhdistys 9:n vaikutus näkyi haluna tarjota nuorille riittävän varhaisessa vaiheessa perhesuunnitteluohjausta sekä lieventää aborttilainsäädäntöä.¹⁶ Suomen kontrollipolitiikkaa kritisoineen Marraskuun liikkeen henkeä taas edustivat linjaukset omaisuusrikkomuksista saatujen rangaistusten lieventämisestä, alaikäisten ehdottomien vankeusrangaistusten poistamisesta, suljettujen laitosten käytön minimoimisesta ja avoimuuden lisäämisestä sekä alkoholikaupan asteittaisesta vapauttamisesta ja sen tuoton ohjaamisesta terveyshaittojen torjuntaan.¹⁷

Suunnitelmassa heijastui varhaisjälkimaterialistisuuden rinnalla myös ennennäkemättömän korkeasti koulutetun nuorison alisteinen asema: sosiaalipoliittisessa osiossa huomioitiin koululaisten ja opiskelijoiden kaltaisten yhteisen kakun leipomiseen osallistumattomien ryhmien asema, joka haluttiin mahdollisimman läheisesti tuotantoelämään osallistuneita vastanneeksi pelkän minimielintason sijasta.¹⁸

7 Koulutuspolitiittisessa osiossa moitittiin koululaitosta kasvatusperiaatteiltaan vanhoilliseksi ja täysin liberalismiin pyrkimysten vastaiseksi, mistä syystä peruskoulu-uudistusta kiirehdyttiin. Kouluhallintoa haluttiin kehittää ”jyrkästi demokraattisempaan suuntaan” ja kasvatuksen yleiseksi periaatteeksi ajettiin ”ihmisen rajoittamatonta henkistä kasvua” ja ”kehittyvän ihmisen omia henkisiä vaatimuksia”. Tässä heijastui jälkimaterialismin airueksi muuttuneessa Suomen Teiniliitossa ajankohtana vallinnut ns. summerhilliläisyys. Liberaalisen ja Radikaalisen Opiskelijaliiton vuoden 1969 korkeakoulupoliittisessa ohjelmassa puolestaan vaadittiin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatetta noudatettavaksi kaikilla korkeakouluhallinnon tasoilla.¹⁹ Muutoin LSD-suunnitelmassa vaadittiin koulutuksen maksuttomuutta ja mahdollisimman laajaa valinnanvapautta sekä vastustettiin liiallista linjajakoisuutta ja tehostuvan opetuksen valjastamista palvelemaan yksipuolisesti ”kerskakulutusta” ja ”kulutusideologiaa”.²⁰ Nuorten itsenäistä tiedonhankintaa, kansainvälistymispyrkimyksiä, asumista ja töiden ohella opiskelemista tuli tukea. Ammatin ja asuinpaikan vapaata valintaa oli edistettävä teollisuuteen ja palveluelinkeinoihin investoimalla sekä virkavaltaita keskittämistä välttävällä yhdyskuntasuunnittelulla.²¹ Sosiaalipolitiikan haluttiin tutkimustiedon avulla optimoivan talouskasvua takaamaan riittävä elintaso kaikille. Vanhusten asuntopula nähtiin inhimillisyyssyistä kiireellisempänä kuin talouskasvua haitannut nuorten asuntopula. Vapaa-ajanviettomahdollisuudet sekä lähipalveluiden saannin laajalti huomioineessa ohjelmassa katsottiin kaupungistumisen aiheuttaneen monien hyvien puoltensa ohella myös ”epäliberaalia” tasapäästymistä elinympäristöä rikastuttaneen luonnonvaraisuuden, vanhan ja erikoisuuden kustannuksella. Tässä näkyi kaikuja seuraavana vuonna perustetusta liikennepoliittisesta Enemmistö ry:stä.²²

Vallankäytön hajauttamisen ulottamisessa talouselämään puolestaan näkyi yleisen jälkimaterialistisuuden ohella 60-lukulaisuudessa johtavaksi nousseen uusvasemmiston paineeseen reagointi.²³ Taloudellisen määräysvallan keskittymistä vastustettiin ohjelmassa niin yksityisissä kuin

Kuva 1. Vuoden 1967 LSD-suunnitelman kansilehti, Kansallisarkisto

Ajan henkeä kuvaavaa oli, että nuorisoliiton kevään 1968 keikauksen arkkitehtien joukossa oli vielä 1950-luvulla perinteistä ”epäpoliittisen” kansalliskristillistä akateemisuutta edustaneen Vapauden Akateemisen Liiton viimeisiä aktiiveja.²⁶

Desentralistisekologista ilosanomaa autoritaarisproletaarisessa paineessa

Tässä luvussa tarkastellaan Liberaalisen Nuorisoliiton vuoden 1972 periaateohjelman linjauksia peilaten niitä johdannossa hahmotellun jälkimaterialistisen arvokumouksen etenemismallin toiseen suomalaisvaiheeseen, eli nuortaistolaisten dominoimaan uusvasemmiston autoritaarisproletaariseen käänteeseen. Käänteen myötä toisistaan erkaantuivat jälkimaterialistisen arvokumouksen pohjavirtaus ja sen kärkenä alkujaan toiminut uusvasemmistolaisuus, joka kiinnittyi materialistispohjaiseen ja modernistisen edistysuskoiseen sosialismin väitettyyn ihmelääkkeeseen. Pääargumenttina on, että nuorliberaalit (ja muut keskiryhmät) siirtyivät periaateohjelmalinjauksissaan tässä vaiheessa uusvasemmiston tilalle jälkimaterialistisen arvokumouksen entistä radikaalimmaksi kärjeksi Suomen puoluekentällä.

Vuoden 1972 periaateohjelmalinjauksissa on selviä, niin asiasisällöllisiä kuin retorisia vaikutteita ajankohdan nuorisopolitiikassa dominoineen uusvasemmiston autoritaarisproletaarisesta käänteestä.

valtiollisissa yrityksissä kannattamalla tässä vaiheessa yksilöllisen aloitteellisuuden arvostamiseksi ja sisäisen tiedonkulun lisäämiseksi määriteltyä yritysdemokratiaa.²⁴ Sosialismin paine näkyi myös modernin sosiaaliliberalismin pragmaattisuuden korostamisena. Sen asettamien kansalaisten valinnanvapauden ja oma-aloitteisuuden tukemisen reunaehtojen ei nähty sisältäneen yksittäisiin ratkaisumalleihin tai omistusmuotoon sidottua talousteoriaa. Yksityisten yritysten todettiin kuitenkin usein osoittautuneen organisaatioiltaan valtionyrityksiä tehokkaammiksi ja joustavammiksi, eikä menestymiselle haluttu asettaa ylärajaa. Yhteiskunnalle tärkeät talouselämän alat oli valtiojohtoisen keskitetyn talousjärjestelmän sijaan saatettava valtion valvonnan ja ohjauksen, elinkeinonelämän yhteenliittymien sekä tutkimuksen ja suunnittelun avulla koordinoituiksi kansantulon kasvun optimoimiseksi.²⁵ Sosialismin vastaisen raja-aidan madaltuminen näkyi samoihin aikoihin myös nuorliberaalien 1960-luvun läheisimmän yhteistyökumppanin, RKP:n liberaalisipeen kytkeytyneen Nyliberala Studentförbundetin kehityksessä.

Nuortaistolaisten nousu heijastui neuvostoliturgiamaisuuksina, jyrkkänä antikapitalistisuutena, positiivisen vapauskäsityksen korostumisena, (taloudellisiin) ryhmiin keskittymisenä sekä leniniläistä imperialismiteoriaa mukailleena tuen osoituksena kolmannen maailman aseellisille marxilaisille vapautusliikkeille. Tämä ei kuitenkaan pyörtänyt jälkimaterialistista pohjavirettä, joka ilmeni vallankäytön kaikkinaisen hajauttamisen, eli desentralismin tavoitteena – jonka katsottiin edistäneen itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia – sekä ekologisuutena. Yhteiskuntakritiikki ja korjauskeinot olivat entistä radikaalimman jälkimaterialistisia, ja koko edistyskäsityskin selkeämmin uudelleenmäärittelylle avattu, joskin (nuorliberaalilaisittain hajautetun) julkisen sektorin autuaaksitekevyyteen riitti vielä uskoa.²⁷

Ohjelmassa nähtiin kansanvallan merkinneen kaikille tasavertaista mahdollisuutta vaikuttaa elinympäristöihinsä. Vapaus ilman tasa-arvoisuutta merkitsi etuoikeutta ja koska liberaalit uskoivat ihmisten yhdenvertaisuuteen, oli heidän vaadittava vapauden jakamista tasan elämän kaikilla osa-alueilla. Liberaalien ei siten tullut hyväksyä maailmassa vallinnutta vallankeskityksen ja riiston tehostumisen kehityssuuntaa. Valta oli tuotannollisen kehityksen aikaansaaman automaation vaikutuksesta kansainvälisesti keskittymässä ylikansallisten suuryhtiöiden käsiin, ja yhteiskunnatkin jakautuivat sisäisesti erilaisiin hallittujen ja hallitsevien luokkiin. Kapitalistisen maailman yläluokan perusaineiksina olivat suurpääoman omistajat ja näihin samaistunut johtajaluokka, jotka pyrkivät sorrettuja hyväksikäyttämällä asemansa ja elinolojensa jatkuvaan parantamiseen. Riistettyjen enemmistön taas muodosti se työtä tehneen väestön osa, joka kykeni vain osaksi nauttimaan työnsä tuloksista yläluokan korjatessa ylijäämän valtansa perustaksi luodun, tehokkaasti kontrolloidun valtakoneiston turvin. Osattomimmat syrjäryhmät olivat tuotannollisen toiminnan ulkopuolelle jääneet työttömät, ammattitaidottomat, vajaakkyiset, eläkeläiset ja opiskelijat.²⁸

9

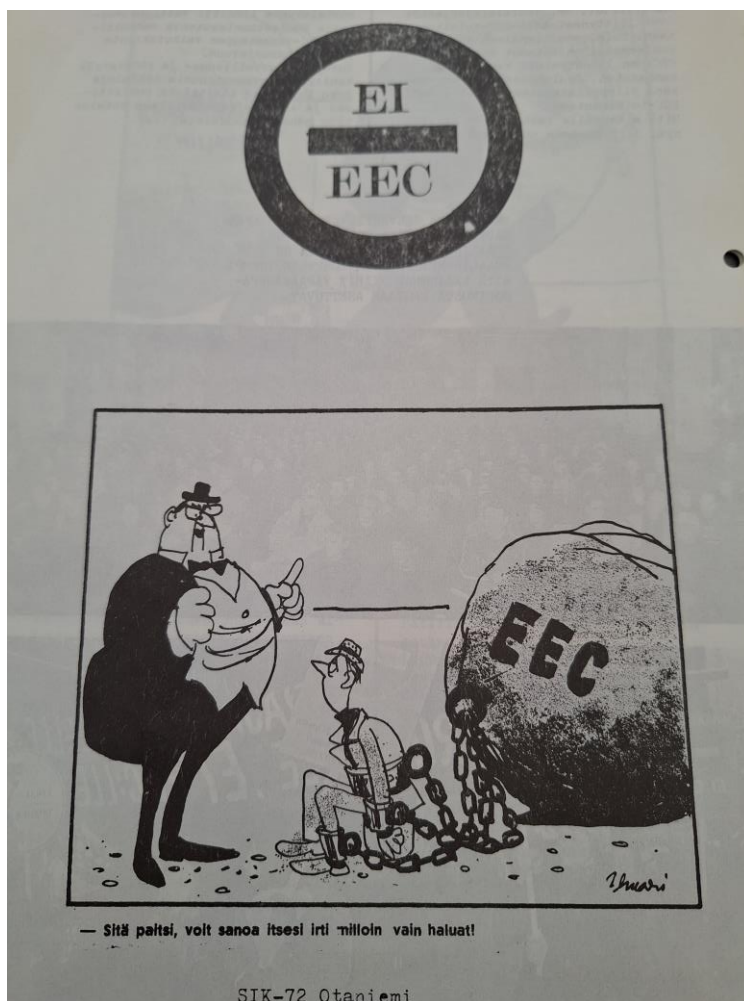
Edistykseksi miellettiin täydellistä vapautta ja tasa-arvoisuutta kohti johtanut kehitys. Vaikka ihanneyhteiskunnan saavuttamiseen ei hetkessä uskottu tai kannatettu ihmisen olemassaoloa ja saavutettua edistystä vaarantaneiden harhojen tavoittelemista, ei tätä haluttu samaistaa epätoivoon alistumiseen. Vapauteen ja tasa-arvoon kannatti pyrkiä, vaikkei niitä saavutettaisikaan – samoin kuin tiedon lisäämiseen sen rajattomuudesta ja äärettömyydestä riippumatta. Tuotannon kasvua ei sinällään tunnustettu edistykseksi ja tuotannon ihmisten vapauden lisäämismahdollisuuksien todettiin oleellisesti riippuneen sopeutumisesta luonnontalouden toimintaan, ekologiseen periaatteeseen. Käsitös ihmisestä luonnon herrana tuomittiin virheelliseksi. Kulutustason nostamisen luonnon kustannuksella oli loputtava, sillä se oli johtanut luonnonvarojen tuhlaamiseen, ihmisten riistoon ja ympäristön saastumiseen. Tärkeämmäksi nähtiin kansan enemmistön tarvitsemien hyödykkeiden tuottaminen ja tasainen jakaminen. Kaikille oli turvattava toimeentulo riippumatta tuotantoon osallistumisesta. Edistyksellisen tuotannon edellytyksenä nähtiin taloudellisen päätöksenteon demokratisointi, eli desentralisaatio tai vallan hajauttaminen, jota toteutettiin muodostamalla pieniä, demokraattiset johtajien vaihtamis- ja valvomismahdollisuudet maksimoineita taloudellisia, hallinnollisia ja sosiaalisia yksiköitä. Kulttuuripolitiikka oli ratkaisevaa, sillä koulutuksen, tieteen, taiteen ja julkisen tiedonvälityksen avulla mahdollistettiin valtarakenteiden säilyminen ja muuttaminen. Sisällöltään ja muodoiltaan avoimella ja kansanvaltaisella koulutuksella luotiin edellytykset vapaiden ja solidaaristen ihmisten yhteiskunnalle sekä sanan- ja ilmaisunvapauden kunnioittamiselle ja laajentamiselle. Nuorliberaalit kuuluivatkin 1970-luvun alussa nuortaistolaismielisen Suomen Teiniliiton johtamaan koululaisliikkeeseen, jonka painostuksesta oppikouluihin perustettiin vaaleilla valitut kouluneuvostot.²⁹

Vallankumous nähtiin välttämättömäksi, jos kansan enemmistön tahdon toteuttaminen ei onnistunut demokraattisesti, mikä päti vieraiden isäntien, feodaalivaltiaiden tai sotilasdiktatuurien hallitsemisissa maissa. Niissä tarvittiin ”edistysmäärätietoista” kumouksellista toimintaa. Liberaalien

todettiin toimineen yhteistyössä kaikkien ”demokraattisten” voimien kanssa kansalaisten välittömien vaikuttamis- ja valvontamahdollisuuksien laajentamiseksi ja antaneen veljellisen tukensa kaikkialla maailmassa vapauden ja demokratian puolesta toimineille ryhmille. Nuorliberaalit tukivat 1970-luvun alkupuolella marxilaisen anti-imperialistisen taistelun kannalta sopivia teinitaksvärkkikohteita. Ohjelmassa ei nähty maan rajojen sisälle rajoittuneen solidaarisuuden riittäneen, vaan veljeyden tuli ulottua koko ihmiskuntaan. Teollisuusvaltioiden kylläisten ylellisyys oli rikollista maailman köyhälistön kärsiessä. Maailmanlaajuisia ongelmia ei ollut mahdollista ratkaista ilman tasa-arvoisista valtioista muodostunutta maailmanhallitusta, jonka tehtävänä olisi ollut sodasta, saasteesta ja nälästä vapaan maailman luominen. Federalistiseen maailmanyhteisöön nähtiin päästävän YK:ta voimistamalla ja taistelemalla kaikkialla imperialismia ja sortoa vastaan.³⁰

Nuorliberaalien desentralismin johtoaatus on nähtävä jälkimaterialistisena vastineena nuorisoradikaalissa liikehdinnässä 1970-luvun alussa johtaneen uusvasemmiston materialistimodernistisille tuotantorakenteen korostuksille ja suurten tuotantovälineiden yhteisomistuksen ihmeläkkeelle. Samanlaista desentralistisekologista, käytännössä demokraattislibertaarista ekososialismia muistuttanutta linjaa ajoivat myös nuorliberaalien lähimmät kumppanit muiden keskiryhmien nuorisosiivissä.³¹ Keskiryhmien nuoret, joilla oli aatteellisten taustojensa puolesta vain rajallinen valmius autoritaarisproletaarisen käänteen lietsomaan sosialismin myötäilyyn, ohittivat täten uusvasemmiston jälkimaterialistisen arvokumouksen radikaalina kärkenä Suomen puoluekentällä. Nuorliberaalien asemoitumisesta keskiryhmistä paitsi kaikkein vasemmistolaisimmaksi myös jälkimaterialistisimmaksi kielii se, että LNL liittyi 1970-luvun alussa ainoana ei-sosialistisena järjestönä

EEC-vapaakauppasopimusta vastustaneeseen kansalaistoimikuntaan. Toisin kuin Suomen puolueettomuuden vaarantumista painottanut vasemmisto, korostivat nuorliberaalit sopimuksen ekologisia haittavaikutuksia, kuten talouskasvun kiihtymistä.³² Nuorliberaaleissa ekologista ajattelua levittivät mm. omat Enemmistö- ja Ympäristökomitea 2000 -taustaiset aktiivit.³³

Kuva 2. 33 väitettä EEC:stä -pamfletin takakansi, KA

Ekologia ohittaa desentralismin

Tässä luvussa tarkastellaan Liberaalisen Nuorisoliiton viimeiseksi jäänyttä periaateohjelmaluonnosta vuodelta 1975 ja verrataan sen linjauksia johdannossa esitellyn jälkimaterialistisen arvokumouksen kolmanteen suomalaisvaiheeseen, eli 1970-luvun jälkipuolen talouslaman poikiman materialistismodernistisen edistysuskon heikkenemisen rydyttämään ekologisvaihtoehtoiseen käänteeseen, joka merkitsi 1960-luvun lopulla alkaneen ympäristöherätyksen kiihtymistä. Pääargumenttina on, että käänne merkitsi jo vuosikymmenen alussa ekoradikalisoituneiden nuorliberaalien kohdalla ennen kaikkea sitä, että ekologia nousi periaateohjelmalinjauksissa desentralismin ohi uudeksi johtoajatukseksi.

Vaalitappiokierteen kuihduttaman emopuolue LKP:n vuonna 1982 tekemä päätös liittyä Keskustapuolueeseen jäsenjärjestöksi johti nuorliberaalien jälkimaterialistisimman radikaalisiiven puolue-eroon.³⁴ Skisman myötä karille karahti myös LNL:n 1970-luvun puolivälissä aloitettu, monesti viivästynyt viimeinen periaateohjelmaudistus.³⁵ Arkistolähteiden joukosta löytyy vain uudistusta pohjistanut, vuoden 1975 liittokokouksessa hyväksytty ”Nuorliberaalien Manifesti”, jossa on jo nähtävissä ekologisvaihtoehtoisen käänteen vaikutus. Pääpaino manifestissa oli selvästi ympäristöasioissa. Aiemmin jyrkät vallanhajautus- ja tasajakokannat taas pehmentyivät hienoisesti ja virkavaltaisuuttakin kritisoitiin erotuksena 1970-luvun alkuun. Liikettä pois marxilaisuudesta ilmensi myös siirtyminen ylätasoon rakenteista enemmän yksilön arkielämän ja subjektiivisuuden tasolle. Jälkimaterialismin voimistuminen näkyi niin kapitalismista kuin sosialismista irtisanoutumisen, yleisen vapaamielisyyden ja pasifistisuuden korostuksina. Nuorliberaalit tekivät toisaalta pesäeroa myös orastaneessa vaihtoehtoliikehännässä ilmenneeseen romanttisen eskapismien taipumukseen.³⁶

11

Manifestissa moitittiin, kuinka mainosmiehet tyrkyttivät muka välttämättömiä ja elintasoja parantaneita tuotteita. Puhdas luonto ja viihtyisä elinympäristö tekivät nuorliberaalien mielestä elämän paljon mukavammaksi kuin urheiluautot tai sähköhammasharjat. Turhuustavaroiden tuottaminen pilasi ja saastutti yhteistä ympäristöä, mistä syystä tuhlausta ja kerskakulutusta oli vähennettävä. Rikkaissa maissa tuotettiin ja kulutettiin niin paljon, etteivät maapallon luonnonvarat riittäneet saman kulutustason mahdollistamiseen kaikille. Rikkaiden kulutustasoa oli alennettava suomalaisia myöten köyhien ja nälkäisten hyväksi, ei almuja jakamalla vaan rakentamalla oikeudenmukainen maailmanjärjestys. Kehitysmaiden oli päästävä määräämään luonnonvaroistaan ja maailmankaupan rakennetta oli muutettava niiden tuottamia raaka-aineita suosivaksi. Kehitysapu oli moninkertaistettava.³⁷

”Typerät poliitikot ja taloustieteilijät” tavoittelivat kiihkeästi talouskasvua kysymättä, tuotettiinko leipää nälkäisille vai purukumia ja rihkamaa ylensyöjille. Suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuutta suunnitelleet piirit luulivat talouskasvun voineen jatkua ja kiihtyä ikuisesti ja kaavailivat siksi hirvittävän kalliiden ydinvoimaloiden rakentamista. Keskiryhmien nuorisjärjestöt asettuivat tiettävästi ensimmäisinä Suomen poliittisella kentällä julkisesti materialismin symboliksi sittemmin nousutta ydinvoimaa vastaan vuonna 1974. Teollistuneiden maiden voimakas talouskasvu oli perustunut luonnonvarojen suunnitelmalliseen ryöstökäyttöön ja nyt raaka-aineet ja energia olivat hupenemassa muutamassa vuosikymmenessä. Useimmat odottamattomat raaka-ainelöydötkin olisivat viivästyttäneet loppumista vain muutamalla lisävuosikymmenellä. Moisesta mielettömyydestä oli päästävä irti. Tulevien sukupolvien elinehtoja ei saanut tuhota saastuttamalla elinympäristö korjaamattomasti ja haaskaamalla niukat luonnonvarat lyhytnäköisessä hyödyn tavoittelussa.

Luonnonvaroja oli käytettävä oikeudenmukaisesti ja viisaasti koko ihmiskunnan hyväksi, ei yksinomaan maksukykyisten.³⁸

Valta oli keskittynyt liian harvojen käsiin. Nuorliberaalit kannattivat päätösvallan jakamista alemmaksi valtiolta maakunnille ja kunnille, suuryhtiöiltä pienille osuuskunnille, kouluneuvostoille ja niin edespäin silloin kun se oli käytännössä mahdollista. Kaikkien oli voitava vaikuttaa itseään koskeneisiin asioihin. Valtiovaltaa tarvittiin huolehtimaan yleisestä oikeudenmukaisuudesta, kuten syrjittyjen vähemmistöjen oikeuksista sekä suunnitelmallisuudesta, mikäli paikallishallinto ei siihen kyennyt. Keskusvirastojen virkamiehet ja suunnittelijat tekivät kaikkia koskeneita päätöksiä vastaamatta kenellekään. Parhaita asiantuntijoita olivat kuitenkin yleensä itse asianosaiset.³⁹

Nesteen ja Imatran Voiman kaltaisten valtionyhtiöiden moitittiin tehneen mitä lystäsivät kansalaismielipiteestä pitäen. Suurten yhtiöiden ja laitosten ollessa välttämättömiä oli ne valtionyhtiötä myöten otettava koko kansan valvontaan. Kansanvalta oli tärkeämpää kuin häikäilemättömyyttä ja salailua merkinnyt ja väärää päämääriä kohti johtanut ”tehokkuus”. Yritysdemokratian toteuttaminen oli keino edistää kansanvaltaa, kunhan se merkitsi kaikkien työntekijöiden tasaveroista vaikutusmahdollisuutta tehtäviin päätöksiin kaikissa asioissa, eikä oikeistolaisittain pelkkää yrityksen suhdetoiminnan parantamista ja työntekijöiden oikeutta päättää ruokalan näkkileipämerkistä.⁴⁰

Valta oli kansainvälisestikin keskittymässä EEC:n kaltaisille talousmahdeille. Ylikansalliset suuryhtiöt saivat vapaakaupan vallitessa monia keinottelumahdollisuuksia valtioiden työturvallisuus- ja ympäristönsuojeluvaatimusten tiukentamismahdollisuuksien heiketessä tuotannon ulkomaille siirtymisen uhalla. Suuryhtiöiden ja etäisten virastojen päätöksentekijät halusivat tehokkuuden nimissä työvoiman liikkuvan sinne, mihin heidän oli edullisinta perustaa tehtaansa. Seurauksena oli monien pakkomuutto kotiseuduiltaan, syrjäseutujen näivettyminen ja kansalaisoikeudettomat siirtotyöläiset. Kansan toimeentulon rakentaminen liaksi kansainvälisen kaupan varaan merkitsi pulaan joutumista kauppasuhteiden häiriytyessä. Nuorliberaalit vastustivatkin edelleen EEC-vapaakauppasopimusta ja pitivät itsenäiseen talouteen eli suurempaan omavaraisuuteen pyrkimistä parempana pitkällä tähtäyksellä.⁴¹

Nuorliberaalit kannattivat ihmisten taloudellista tasa-arvoisuutta, joka määriteltiin kohtuullisen perustoimeentulon ja kotiseudulle sijoittuneen henkisen hyvinvoinnin mahdollisuuden suomiseksi kaikille. Jokaiselle oli taattava ruoan, asumisen ja vaatetuksen kaltaisten perustarpeiden tyydytys. Varattomien koululasten ei tullut kärsiä pitkistä koulumatkoista satuttuaan syntymään ruuhka-Suomen ulkopuolelle. Joka pitääjään ei vaadittu oopperataloa, vaan kaikille mahdollisuuksia omaehtoisen kulttuurin harjoittamiseen, mikä saattoi merkitä eri asioita paikasta ja tilanteesta riippuen. Ruuhkataajamien paisuttaminen oli lopetettava, joskin niiden ongelmia ei katsottu ratkaistavan maallemuuttopöytäkirjoilla ja maalaisromantiikalla.⁴² Tässä varhaisessa kriittisessä asennoitumisessa eskapismiin on nähtävissä esikaikuja nuorliberaali-ideologioiden Ville Komsin ja Osmo Soininvaaran vaikutuksesta. Kaksikko johti vaihtoehtoliikkeiden vihreän puolueen lopulta synnyttäneitä parlamentaarisempaa sipeä, joka osallistui vuosien 1976 ja 1980 kunnallisvaaleihin Helsingissä sekä lopulta vuoden 1983 eduskuntavaaleihin. Kumpikin lukeutui niin ikään vuoden 1979 Kojjärvi-liikkeen johtohenkilöihin. Jälkimaterialistinen vihreä puolue perustettiin Suomessa nimenomaisesti nuorliberaaliaktiivien vaikutuksesta verrattain keskelle poliittista kenttää. Keskustalaisia erotti urbaanipainotteisesta vaihtoehtoväestä ekologisuuden samaistaminen maaseutuelinkeinoihin ja desentralisaatioon, minkä lisäksi uusvasemmisto jäi autoritaarisproletaarisen käänneensä vuoksi takamatkalle. Se liikkui jälkijättöisesti ja osin vastentahtoisesti, ”oikeistolaistumisesta” ja ”passivoitumisesta” purnaten punavihreän ekososialismin suuntaan.⁴³

Nuorliberaalit eivät manifestissaan uskoneet erehtymättömiin oppi-isiin, vaan ajattelun ja arvostelun vapauteen. Asenteiden nähtiin kiristyneen niin oikealla kuin vasemmalla ja vapaamielisyyden joutuneen epäsuosiin, millä lienee viitattu nuortaistolaisten hallitseman Teiniliiton 1970-luvun puolivälissä paljastuneisiin raha- ja kokousvaltakirjasotkuihin sekä ajankohdan repivään nuorisopolitiikkaan. Nuorliberaalit halusivat muuttaa maailmaa hankkimalla tietoa, valistamalla ja toimimalla määrätietoisesti. Ihmisoikeuksiansa puolesta taistelevia sorrettuja oli tuettava väkivaltaa ihannoimatta, missä on nähtävä ero edellisessä ohjelmassa aseelliselle anti-imperialistiselle taistelulle osoitettuun periaatteelliseen tukeen ja paluu hiljalleen uuteen nousuun lähteneeseen sitoutumattomaan pasifismiin ja kehitysmaasolidarisuuteen.⁴⁴

Kuva 3. Nuorliberaalijohtajien Kojjärvi-pidätyskuvia vuodelta 1979, KA

Nuorliberaalien jälkimaterialistisen arvokumouksen hieman eritahtinen kolmivaiheisuus

Nuorliberaalien periaateohjelmalinjausten kehityksen tarkastelun tulos tukee pääpiirteittäin näkemystä jälkimaterialistisen arvokumouksen etenemisen yleisestä kolmivaiheisuudesta: ensin nousevat pinnalle antiautoritaarisuuden eri ilmentymät, sitten uusvasemmiston autoritaarisproletaarisen käänteen vanavedessä marxilaisvaikutteet ja lopulta ympäristöangstin kiihtymisen myötä ekologisuus sekä jälkimaterialistisen yhteiskuntakritiikin yleinen voimistuminen. Jonkinmoista nuorliberaalien

erityispiirteistä johtuvaa eritahtisuutta on kuitenkin havaittavissa. Voidaan myös todeta, että ainakin nuorliberaaleissa arvokumouksen etenemiseen ja asiiasältöön vaikuttivat merkittävästi yhtäältä muiden painotuksiin vastaamisena ilmennyt keskinäisriippuvuus ja toisaalta oman aatetaustan vaikutus arvomuutosten omaksumisessa.

Arvokumouksen antiautoritaarispainotteinen 60-lukulainen alkuvaihe lähti ensinnäkin nuorliberaaleissa liikkeelle jälkijunassa, lyöden kunnolla läpi vasta vuoden 1967 LSD-suunnitelmassa. Tämä on loogista, sillä kyse oli porvaripuolueen nuoriso- ja opiskelijasiivestä, ei alkuvaiheessa jälkimaterialistisia aineksia ”uusvasemmistona” kanavoineesta sosialistipuolueen vastineesta. Nuorliberaalien onkin katsottava eläneen vuoden 1970 turvallisuuspoliittisen ohjelmansa linjausten valossa vielä antiautoritaarisen 60-lukulaisuuden korkeasuhdannetta, siinä missä radikaalinuorison piirissä aatteellisesti hegemonisessa uusvasemmistossa oli käynnissä jo autoritaarisproletaarinen käänne. Jälkimaterialistisuuden ylipäistä, vaikkakin hieman myöhäisempää vahvaa ilmenemistä nuorliberaalien kohdalla voidaan pitää myös loogisena kehityksenä, sillä sama päti monen muun länsimaan keskustalaisliberaaleissa puolueissa.

1960-luvun loppupuolelta lähtien havaittava sosialismin paine saavutti nuorliberaaleissa 1970-luvun alussa lakipisteensä, mistä ovat osoituksena vuoden 1972 periaateohjelman ilmeisen marxilaisvaikutteiset ja käytännön tasolla demokraattislibertaarisesta sosialismista tai jopa anarkismista vaikeasti erotettavat sekä lähinnä retoriikaltaan nuortaistolaisten edustamaa autoritaarisproletaarista käännettä mukailleet linjaukset. Vastaaviin linjauksiin päädyttiin myös muissa, uusvasemmiston kanssa jälkimaterialistis pohjaiseen yleisdemokraattiseen rintamaan 1970-luvun koululais- ja opiskelijapolitiikassa liittoutuneissa keskiryhmien nuoriso- ja opiskelijajärjestöissä. Toisin kuin sosialistisen suurten tuotantovälineiden omistussuhteiden muuttamisen oletettuun ihmelääkkeeseen juuttuneessa uusvasemmistossa, eteni jälkimaterialistinen arvokumous desentralistisekologisten nuorliberaalien ja muiden keskiryhmien ajattelussa 1970-luvun alussa kuitenkin jo selvemmin modernistisen edistyskäsitteiden kyseenalaistamisen suuntaan, siis selvässä etukenossa muuhun poliittiseen kenttään nähden. Nuorliberaalien voidaan muun muassa materialistis pohjaisen sosialisti-porvari-ajan sivuuttaneen EEC-vapaakauppasopimuksen vastustamisensa sekä vihreän liikkeen alkuhistoriaan liittyvien, laadullisessa mielessä huomattavien henkilökytköstensä perusteella esittää menneen moisessa ajattelussa keskikumppaneitaan pidemmälle. Kuten vuoden 1975 Nuorliberaalin Manifestista käy ilmi, merkitsi 1970- ja 1980-lukujen vaihteen ekologisvaihtoehtoinen käänne mainitun edelläkävijän aseman vuoksi nuorliberaalilaisittain marxilaisvaikutteiden yleisen heikkenemisen ohella pelkistetysti sitä, että desentralismi ja ekologia vaihtoivat paikkoja tärkeysjärjestyksessä.

¹ Sari Aalto, *Vaihtoehtopuolue – vihreän liikkeen tie puolueeksi* (Helsinki: Into Kustannus, 2018), 9–206; Olavi Borg, ”Vihreät – vihreä liike politiikassa,” ja Timo Järviskoski, ”Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa,” teoksessa *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*, toim. Ilmo Massa & Rauno Sairinen (Helsinki: Gaudeamus, 1991), 168–176, 180–181, 184–185; Matti Hyvärinen, *Vuimeiset taistot*, (Tampere: Vastapaino, 1994), 13–31, 63–64, 67–109, 125–237, 242–327, 332–344; Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.), *Uudet ja vanhat liikkeet* (Tampere: Vastapaino, 1998), 15–42, 165–186, 195–208, 210–217, 281–306; Paavo Kärenlampi, *Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1999); Antti Parpola ja Laura Puro, *Sukupolvensä ääni – SYL ja suomalainen opiskelijaliike 1921–2021* (Helsinki: SKS Kirjat, 2021), 161–391; Ville Pernaa, *Pimeä vuosikymmen. Suomi 1968–1981* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2021), 11–29, 36–47, 83–132, 137–141, 147–158, 162–175, 187–189, 200–206, 252–253, 258–259, 303–311; Ville Soimetsä, Essi Jouhki & Liisa Lalu (toim.), *Vimmaa ja voimaa. Suomen Teiniliitto ja yhteiskunta 1939–1983* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2023), 10, 12–16, 18–20, 23, 24, 27, 40, 52, 54–403, 406, 409–411; Helena Telkänranta (toim.), *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival* (Helsinki: Suomen luonnonsuojeluliitto, 2008), 46–49, 50, 82–86, 111, 113–114, 164–166, 182, 191–192, 201–205, 219, 223–224, 228–237, 244–245, 256–265, 282–285; Marja Tuominen, *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia: sukupolvibegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, (Keuruu: Otava, 1991), 10–97, 114–283, 291–344, 384–393; Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka* (Helsinki: SKS, 2001), 213–339, 340–350, 380–387.

² Ronald Inglehart, *The Silent Revolution: changing values and political styles among western publics* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977), 3–148, 179–322 ja 363–392; Borg, ”Vihreät,” 184.

³ Herbert P. Kitschelt, ”Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems,” *World Politics*, Vol. 40, No. 2 (January 1988): 194–234, vierailtu 14.2.2024, <https://olemiss.edu/courses/pol628/kitschelt88.pdf>.

⁴ Paul R. Abramson, ”Critiques and Counter-Critiques of the Postmaterialism Thesis: Thirty-four years of debate,” UC Irvine: Center for the Study of Democracy, (20.4.2011): erit. 1–2, vierailtu 9.8.2024, <https://escholarship.org/uc/item/3f72v9q4#author>.

⁵ Inglehart, *Silent Revolution*, 370–373; Aalto, *Vaihtoehtopuolue*, 14–21; Borg, ”Vihreät,” 180–181, 184–192; Esa Konttinen, ”Uusien liikkeiden tuleminen subjektiviteetin puolustamisen kulttuuri-ilmastossa,” teoksessa *Uudet ja vanhat liikkeet*, toim. Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (Tampere: Vastapaino, 1998), 197; Tiina Heikkilä, *Jälkimaterialistinen haaste – SKDL, vaihtoehtoliikkeet ja ympäristökysymys 1983–1984* (pro gradu, Tampere: Tampereen yliopisto, 2016), 20–21, 94; Järviskoski, ”Ympäristöliike,” 170; Kärenlampi, *Taistelu kouludemokratiasta*, 43–59; Mika Lampinen, *Imperialismin iltarusko? Nuortaistolaisen liikkeen ideologian muotoutuminen* (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2000), 18, 36, 37–38, 71, 82, 144; Juhani Lohikoski, *Kun 1960-luvun uusvasemmistolainen liikehdintä haastoi vanhan* (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2007), 22–24, 31, 76–78, 81, 83–85, 91, 102, 104, 110, 119, 125, 131–133; Johanna Sumuvuori (toim.), *Rauhan ytimessä. Sadankomitea 50 vuotta* (Helsinki: Into, 2013), 12–50, 59–60, 69–80, 127–129; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 322; Kitschelt, ”Left-Libertarian Parties,” 194–195.

⁶ Konttinen, ”Uusien liikkeiden,” 188–214; Aalto, *Vaihtoehtopuolue*, 17–25; Järviskoski, ”Ympäristöliike,” 174; Heikkilä, *Jälkimaterialistinen haaste*, 20–23, 25; Timo Kaunisto, *Vaikea vihreys. Keskustapuolueen ympäristöpolitiikka 1968–1987* (väitöskirja, Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, 2023), 26–27, 52–54, 59–60, 63–64.

⁷ Ahti Valkonen, *Liberaalinen nuorisoliitto – Liberaalisen Kansanpuolueen radikaalinen vasen siipi ja vihreyden uranuurtaja Suomessa* (Helsinki-Tallinna: Tallinna-kustannus Oy, 2018); Taina Ruoho, *Miksi puoluemuotoinen liberalismi on kadonnut Suomesta?* (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto 2005); Eva Rasi, *Nuorliberaalit Vihreän Liiton kasvualustana: Liberaalisen Kansanpuolueen riveistä vihreiden arvojen kannattajaksi 1970- ja 1980-luvun Suomessa* (pro gradu, Turku: Turun yliopisto, 2013).

⁸ Liittokokouksen pöytäkirja, 13.4.1958; Liittöhallituksen pöytäkirjan 21.4.1963 liitteet (lopullinen periaateohjelma 1958); TVK pöytäkirja 22.4.1958, 1 Pöytäkirjat liitteineen 1952–1963, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Armi Mikkola (toim.), *Kansanvallan puolesta. LNL 25 vuotta* (Mikkeli: Liberaalinen Nuorisoliitto, 1977), 27.

⁹ Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 121–122; Elina Nykänen, *Salamasota. Arvomaailmojen ristiriita Juhannustanssit-kobussa 1960-luvulla* (pro gradu, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2001), 19–21; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 273.

¹⁰ NSL:n periaateohjelma 1963, Painotuotteet 1961–1972, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto II, Kansallisarkisto; Mikkola, *Kansanvallan puolesta*, 28–30; Sumuvuori, *Rauhan ytimessä*, 12–50; Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 138–142, 146–150; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 289.

¹¹ LSD-suunnitelma, 23 Painotuotteet 1952–1993, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Mikkola, *Kansanvallan puolesta*, 30; Valkonen, *Liberaalinen Nuorisoliitto*, 27–28; Rasi, *Nuorliberaalit*, 14–15.

¹² LSD-suunnitelma, KA, 15–18; Mikkola, *Kansanvallan puolesta*, 30.

¹³ Kevätliittokokouksen pöytäkirja 25.–26.4.1970 liitteineen (LNL:n turvallisuuspoliittinen ohjelma 1970), 4 Pöytäkirjat liitteineen 1969–1970; LNL:n turvallisuuspoliittinen ohjelma 1970, 23 Painotuotteet 1952–1993, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Mikkola, *Kansanvallan puolesta*, 72.

¹⁴ Esim. Risto Ahonen, *Teinien taksvärkki – Yks kaks maailma paremmak!* (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2000), 54 (Olli J. Ojanen); Aalto, *Vaihtoehtopuolue*, 47 (Ville Komsis).

¹⁵ LSD-suunnitelma, KA, 10–11; Nykänen, *Salamasota*, 18–19, 84–92.

¹⁶ LSD-suunnitelma, KA, 9; Margaretha Mickwitz, Agneta von Essen & Elisabeth Nordgren (toim.), *Roolien murttajat – tasa-arvokeskustelua 1960-luvulta 2000-luvulle* (Helsinki: Gaudeamus, 2008), 22–23, 39–40, 55, 131–133, 185; Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 225, 228; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 297–299.

¹⁷ LSD-suunnitelma, KA, 8–9; Kaisa Honkala, ”YK:n ihmisoikeudet vankiloihin!” Marraskuun liikeen suomalaisen kontrollipolitiikan kritiikki 1967–1972 (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2010), 34–35, 40, 47–49, 65, 68–69, 77, 82, 107, 117; Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 235; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 300.

¹⁸ LSD-suunnitelma, KA, 1–2.

¹⁹ Liittohallituksen pöytäkirjan 1.3.1970 liitteet (LOL:n korkeakoulupoliittinen ohjelma), 4 Pöytäkirjat liitteineen 1969–1970, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Soimetsä, Jouhki & Lalu, *Vimmaa ja voimaa*, 163, 181; Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 261–263.

²⁰ LSD-suunnitelma, KA, 13–14.

²¹ LSD-suunnitelma, KA, 3–5.

²² LSD-suunnitelma, KA, 2–3, 5–6, 7–8, 11–12; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 30; Aalto, *Vaihtoehtopuolue*, 47–48; Ella Korhonen & Sarianne Tikkanen (toim.), *Tanssiva katusulku – kestävän kehityksen tositarinoita Helsingin seudulta* (Helsinki: Kustantajat Sarmala Oy & Rakennusalan kustantajat RAK, 2002), 96–100.

²³ Hyvärinen, *Viiimeiset*, 14, 26, 63–64, 242–249; Mikko Laakso & Veijo Åberg, *Sosialismiin! Sosialidemokraattiset Nuoret 1906–2006* (Helsinki: Sosialidemokraattiset Nuoret ry, 2006), 199–211; Lampinen, *Imperialismin iltarusko*, 19–30, 33–108, 122–142; Lohikoski, *Kun 1960-luvun*, 30–35, 40, 64–69, 83–108, 124–128; Petja Raaska, *Neljä vuosikymmentä sosialidemokraattien etujoukkona. Sosialidemokraattiset Opiskelijat – SONK ry:n historia* (Helsinki: Sosialidemokraattiset Opiskelijat, 2003), 12–24; Tuominen, *Me kaikki ollaan*, 276–283; Reijo Viitanen, *Punainen aate, sininen vaate – SDNL 50 vuotta* (Helsinki: Suomen demokraattinen nuorisoliitto, 1994), 398–506,

²⁴ LSD-suunnitelma, KA, 14–15.

²⁵ LSD-suunnitelma, KA, 1–3, 7–8, 14–15; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 30.

²⁶ Häkan Mattlin, *Vår syn. Nyliberala Studentförbundet 1937–1970* (Helsingfors: Svenska arkivföreningen rf, 2016), 116–118, 123–124, 159–168; Seppo Myllyniemi & Jyrki Vesikansa (toim.), *Vapauden valli - Näkökulmia Vapauden Akateemisen Liiton vaiheisiin 1950–1968* (Helsinki: Vapauden akateeminen liitto, 2010), 43–46, 53, 67–68, 72, 84–85, 87–88, 89–97, 140 (Juha Klemola ja Jaakko Kari); Parpola ja Puro, *Sukupolvensa ääni*, 128–130; Valkonen, *Liberaalinen Nuorisoliitto*, 89; Virtanen, *Fennomanian perilliset*, 219–222.

²⁷ Periaateohjelma 1972 ja talouspoliittinen asiakirja 1975, 23 Painotuotteet 1952–1993, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Ahonen, *Teinien taksvärkki*, 54–58, 74–75, 82–97; Hyvärinen, *Viiimeiset taistot*, 13–31, 67–109, 125–216, 242–287, 332–344; Laakso & Åberg, *Sosialismiin!*, 213–286; Lampinen, *Imperialismin iltarusko*, 66–157; Antti Lehtinen, *Poliittista tukea ja humanitaarista apua. Biafran nälänhätä ja kollektiivinen toiminta kuusikymmentäluvun Suomessa* (pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013), 52, 63–64, 71–74; Lohikoski, *Kun 1960-luvun*, 73–82; Raaska, *Neljä vuosikymmentä*, 24–31; Viitanen, *Punainen aate*, 507–557.

²⁸ Periaateohjelma 1972 ja talouspoliittinen asiakirja 1975, KA, 1, 3.

²⁹ Periaateohjelma 1972 ja talouspoliittinen asiakirja 1975, KA, 1–2; Soimetsä, Jouhki & Lalu, *Vimmaa ja voimaa*, 232–238, 250–254; Kärenlampi, *Taistelu kouludemokratiasta*, 43–48, 65–83, 87–91.

³⁰ Periaateohjelma 1972 ja talouspoliittinen asiakirja 1975, KA, 2–3; Ahonen, *Teinien taksvärkki*, 54–81, 83–86, 89–91, 113–119; Soimetsä, Jouhki & Lalu, *Vimmaa ja voimaa*, 220–223, 309–316, 375–377.

³¹ Borg, ”Vihreät,” 185; Järvikoski, ”Ympäristöliike,” 170; Lena Karhu, *Svensk Ungdom – en politisk beställning* (Helsingfors: Svensk ungdom, 1993), 105–128, 130–135, 137–139, Kaunisto, *Vaikea vibreys*, 9–10, 61–62, 78–79, 95–102, 112–130, 141–146; ”Mittenförbundet”, Svenska Centralarkivet, vierailtu 29.3.2024, <https://svenskacentralarkivet.fi/mittenforbundet>; Tuomo Sohlman, *KOL:n polkuja ja poliittista pöytäkirjaa. Keskustalaista opiskelijapolitiikkaa 1960-luvulta 1990-luvulle* (Helsinki: Keskustan Opiskelijaliitto, 1997), 19, 25–32, 38–40; Tatu Vanhanen, *Vibreä nuoriso. 50 vuotta keskustanuorten toimintaa (1945–1995)* (Helsinki: Nuoren Keskustan Liitto, 1995), 84–88, 141–145.

³² Työvaliokunnan pöytäkirja 17.3.1972 liitteineen (Nuorisojärjestöjen anti-EEC-toimikunnan kirje 13.3.1972), 7 Pöytäkirjat liitteineen 1972–1973, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto; Mikkola 1977, *Kansavallan puolesta*, 75–76; Laakso ja Åberg, *Sosialismiin!*, 226, 228; Vanhanen, *Vibreä nuoriso*, 142; ”EEC-vapaakauppasopimus torjuttava”, Helsingin Sanomat, 19.9.1973, 20, Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2638346?page=20>

³³ Aalto, *Vaihtoehtopuolue*, 46–47 (Ville Komi ja Osmo Soininvaara); Valkonen, *Liberaalinen Nuorisoliitto*, 31 (Veli-Antti Savolainen); Luonnon puolesta. Luonnonsuojeluvuosi alkaa (1970), Yle Arena, vierailtu 11.3.2024, <https://areena.yle.fi/podcastit/1-50415124> (nuorliberaali Veli-Antti Savolainen esiintyy kohdassa 9:50–11:40, Ympäristökomitean 2000:n ajattelusta ja toiminnasta myös kohtaan 16:15 asti).

³⁴ Rasi, *Nuorliberaalit*, 52–56, 59–61; Ruoho, *Miksi puolueuutainen*, 106; Valkonen, *Liberaalinen Nuorisoliitto*, 7–8, 46–47, 116.

³⁵ Esim. syysliittokokouksen pöytäkirja 1.–2.12.1973 liitteineen (liittohallituksen esitys toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1974), 7 Pöytäkirjat liitteineen 1972–1973; Työvaliokunnan pöytäkirjojen 17.10.1974 ja 7.11.1974 sekä liittohallituksen pöytäkirjan 9.11.1974 liitteet (otteita LNL:n toimintasuunnitelmasta vuodelle 1975), 8 Pöytäkirjat liitteineen 1974; Liittokokouksen pöytäkirjan 1.–3.10.1976 liitteet (toimintakertomus 1975 ja luonnos toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1977), 9 Pöytäkirjat liitteineen 1975–1976; Liittokokouksen pöytäkirja 18.–19.11.1978 liitteineen (LNL:n toimintakertomus 1977 (HUOM: vajaa) sekä liittohallituksen pöytäkirjan 16.–17.12.1978 liitteet (ehdotus toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1979), 11 Pöytäkirjat liitteineen 1978; Rolf Bambergin (RB) artikkeli ”Koska syntyy se UUSI ULJAS LNL” sekä nimetön artikkeli ”Kovaa puhetta Paimiossa”, Nuorliberaali 7-8/81, 23 Painotuotteet 1952–1993, 3 ja 12; Liittokokouksen pöytäkirja 9.–10.10.1982, 13 Pöytäkirjat liitteineen 1980–1993, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto.

- ³⁶ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, 23 Painotuotteet 1952–1993, Liberaalisen Nuorisoliiton arkisto, Kansallisarkisto, 4–5; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 75–76.
- ³⁷ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 4.
- ³⁸ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 4; Aalto, *Vaihtoehdotpuolue*, 54–65; Kaunisto, *Vaikea vibreys*, 127, 130, 141–142, 202–218, 240.
- ³⁹ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 4; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 75.
- ⁴⁰ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 4–5; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 75.
- ⁴¹ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 5; Mikkola, *Kansavallan puolesta*, 75–76.
- ⁴² Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 5.
- ⁴³ Aalto, *Vaihtoehdotpuolue*, 9–13, 46–53, 105–115, 154–191, 195–206, 382–401; Borg, ”Vihreät,” 185–187; Rasi, *Nuorliberaalit*, 40–47, 85; Sakari Martikainen, *Liberaalinen Kansanpuolue ja keskiyhmien yhteistyö – Vuoden 1979 eduskuntavaalitappiosta Keskustan Valtuuskunnan syntymiseen* (pro gradu, Turku: Turun yliopisto, 2020), 32–34, 47–48, 53, 66–68; Telkänranta, *Laulujoutsenen perintö*, 53, 111; Ruoho, *Miksi puoluemuotoinen*, 77–82; Viitanen, *Punainen aate*, 552–557; Heikkilä, *Jälkimaterialistinen haaste*, 14–15, 116–118; Laakso & Åberg, *Sosialismiin!*, 287–350, 296–303, 310–312, 316–323; Raaska, *Neljä vuosikymmentä*, 32–38; Vanhanen, *Vibreä nuoriso*, 113–114, 132, 145–147; Sohlman, *KOL:n polkuja*, 43–72; Kaunisto, *Vaikea vibreys*; Rasi, *Nuorliberaalit*.
- ⁴⁴ Nuorliberaalien Manifesti ja Liberaalisen Nuorisoliiton liittokokouksen kannanotot 1976, KA, 5; Soimetsä, Jouhki & Lalu, *Vimmaa ja voimaa*, 269–400; Parpola & Puro, *Sukupolvensa ääni*, 227–316, 348–361; Ahonen, *Teinien taksvärkki*, 40–133; Sohlman, *KOL:n polkuja*, 22–40; Vanhanen, *Vibreä nuoriso*, 77–103; Viitanen, *Punainen aate*, 507–547; Laakso & Åberg, *Sosialismiin!*, 213–285; Raaska, *Neljä vuosikymmentä*, 20–31; Karhu, *Svensk Ungdom*, 105–139; Hyvärinen, *Viimeiset*, 67–112; Vares, *Kaksi askelta*, 74–133; Vares, *Tuhatkunta*, 41–112; Aalto, *Vaihtoehdotpuolue*, 144–153; Sumuvuori, *Rauhan ytimessä*, 69–80.